

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw

Junte, M.F.C.; Junte M.F.C.

Citation

Junte, M. F. C. (2017, September 21). *De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw*. VU University Press, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/54864>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/54864>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/54864> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Junte, M.F.C.

Title: De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw

Issue Date: 2017-09-21

11. Conclusies

Dit onderzoek begon met de vraag naar nieuwe remonstrantse vormen. Die vormde de inzet van dit onderzoek. Gaandeweg is die vraag echter anders geformuleerd. Hij is gerelateerd aan de remonstrantse traditie. Vernieuwing is uitgelegd als modernisering en geoperationaliseerd als personalisering en informalisering. Daardoor is de vraag die hieronder beantwoord wordt: Welke effecten hebben personalisering en informalisering op de remonstrantse traditie? De vier onderzoeksvragen uit de inleiding vormen de leidraad voor de conclusies.

Vraag 1: ‘Met welk traditiemodel kunnen de structuur, inhoud en vernieuwing van de remonstrantse traditie worden beschreven als een onderdeel van algemene maatschappelijke trends op het gebied van religie en identiteit?’ is aan de orde in paragraaf 11.1 over modellen van de traditie.

Vraag 2: ‘In welk opzicht kan over het UC worden gesproken als een vernieuwend initiatief van de RGDH? Welke vernieuwende betekenis hebben de cursussen en gesprekskringen voor de geloofsgemeenschap?’ is aan de orde in paragraaf 11.2 over de effecten van informalisering op de geloofsgemeenschap.

Vraag 3: ‘Welke effecten heeft personalisering op het geloven van remonstranten? Hoe wordt geloven beïnvloed door de gespannen verhouding tussen het alledaagse leven en het levensgebied van het geloof? Hoe krijgt persoonlijk geloven een uitdrukking in termen van de remonstrantse traditie?’ is aan de orde in paragraaf 11.3 over de effecten van personalisering op het geloof

Vraag 4: ‘Wat is de betekenis van belijdenissen voor de remonstrantse traditie? Hoe verhouden de verschillende typen zich tot elkaar? Welke vernieuwing bracht de geloofsbelijdenis van 2006?’ is aan de orde in paragraaf 11.4 over de vernieuwing van de remonstrantse traditie van belijden.

11.1 Modellen van traditie

11.1.1 *Tradities in de hoogmoderne samenleving*

Het traditiemodel dat in dit boek is ontwikkeld leunt op Giddens’ definitie van traditie. Schema 1 laat zien hoe die definitie zich verhoudt tot een van de uitgangspunten van Giddens’ structuratietheorie: het model van de mens als zelfstandig handelend persoon (human agency). Giddens’ definitie van traditie is afgeleide van dat model. Dat is geheel in lijn met het uitgangspunt van zijn

moderniseringstheze: in een traditionele samenleving ontbreken de structurele voorwaarden om de mens naar zijn vermogen als zelfstandig handelend persoon te laten groeien. Daarmee heeft in een traditionele context de gemeenschap de betekenis van de persoon in een moderne.

De mens als handelend persoon	Traditie versus moderniteit	Tradities als structuren	Hoogmoderniteit en traditie
<i>Het uitgangspunt van Giddens' concept van traditie: zijn model van de mens als handelend persoon</i>	<i>Vertaling van dat persoonlijk model naar een gezamenlijk model van traditie afgezet tegen de moderniteit</i>	<i>Een model van tradities als structuren: tradities in de context van personalisering en informalisering.</i>	<i>Operationalisering van het structuurmodel naar de functies van hoogmoderne tradities</i>
Discursief bewustzijn	Tradities krijgen een discursieve uitdrukking in het rituele domein van de hoeders in de formulaire waarheid van het ritueel	Traditionele vormen hebben een expressieve betekenis als uitdrukkingen van persoonlijke ervaringen.	Traditionele vormen hebben een hermeneutisch normatieve betekenis
Praktisch bewustzijn	Het collectief geheugen krijgt gestalte in de routinematige herhaling van gedragsontwerpen uit het verleden	De praktisch-rationele functie van traditioneel gedrag routines van het alledaagse leven.	Traditioneel gedrag heeft een praktisch-rationele functie
Onbewuste belichaming	De traditie functioneert als het overkoepelende zingevingskader van de samenleving	Velden van tradities bestaan als uitdrukkingen van persoonlijke identiteit en de gezamenlijke identiteit van lichte gemeenschappen	In de dynamiek van naast en door elkaar bestaande, overlappende tradities en antitradities krijgt een uitwaaiend veld van tradities gestalte

Model 11.1: Een model van hoogmoderne tradities

Dat heeft consequenties voor het gedrag van mensen. In traditionele samenlevingen krijgt in het gedrag van mensen een vanzelfsprekende herhaling gestalte van handelingsontwerpen uit het verleden. Dat gedrag bevestigt ze en daardoor worden ze doorgegeven van generatie op generatie. De traditie is in die context de overkoepelende zingevingsstructuur. Er bestaan geen serieuze alternatieve strategieën. Er is niets buiten de traditie. Zo handhaven tradities zich en blijven nage-

noeg onveranderd omdat mensen zich er nauwelijks van bewust zijn dat wat ze doorgeven tradities zijn.

De opkomst van de moderniteit verandert dit. Er is een ontwikkeling op gang gekomen van een handelende mens die zich bevrijdde uit de (met de woorden van Kant) onmondigheid waaraan hij zelf schuldig was. Volgens Giddens sluiten moderniteit en traditie elkaar wederzijds uit. De traditie is een overkoepelend zingevingsysteem. Moderniteit is een overgangsverschijnsel waarin alle traditionele elementen afgebroken worden. Er zijn echter, ook in Giddens' werk, voldoende aanknopingspunten om op een andere manier na te denken over de invloed van moderniteit op de traditie. Traditie hoeft niet te verdwijnen in moderne samenlevingen en wat er aan traditioneel gedrag over blijft, is niet pathologisch, folkloristisch of fundamentalistisch. Er zijn wel tradities die verdwijnen of onherkenbaar veranderen, maar er zijn er ook die moderniseren.

Een consequentie van die modernisering is dat tradities niet langer overkoepelende zingevingskaders zijn, maar maatschappelijke structuren naast andere. Aan dat proces van modernisering zijn twee aspecten te onderscheiden: personalisering en informalisering.

Informalising houdt, waar het de traditie betreft, in dat leken toegang krijgen tot het rituele domein van de traditie en zelf de wijsheid van de traditie gaan interpreteren en vormgeven. In een traditionele setting is dat een privilege van de hoeders van de traditie. In een moderne setting erodeert dit privilege. Als tradities moderniseren krijgt de wijsheid van de traditie een expressieve betekenis en functioneert zij als uitdrukking van de persoonlijke identiteit en overtuiging.

Deze ontwikkeling heeft consequenties voor de hoeders van tradities. Op het terrein van het levensgebied van het geloven verandert die van hoeder naar expert. Hoeders leveren hun monopolie op het interpreteren en tot uitdrukking brengen van de wijsheid van de traditie in en ontwikkelen in plaats daarvan expertise. Expertise is lekenkennis: iedereen met voldoende tijd, hersens en geld kan zich die eigen maken en toegankelijk maken voor anderen. Dit houdt niet in dat de status van bijvoorbeeld predikanten direct verandert, maar die status is wel anders gefundeerd: niet op een positie in de gemeenschap, maar op hun persoonlijke kennis en kunde.

Een aspect van deze ontwikkeling is dat het aantal tradities dat naast elkaar kan bestaan toeneemt. Dat maakt een einde aan de vanzelfsprekende betekenis van gedragsontwerpen uit het verleden. Wat voorheen werd doorgegeven van de ene generatie op de volgende krijgt nu het karakter van een persoonlijke keuze. Die keuze houdt niet het einde in van de traditie, maar luidt het begin in van een traditioneel pluralisme: er ontstaan amalgamen van tradities, nieuwe tradities die steunen op oudere tradities, en klassieke tradities krijgen andere betekenissen. In deze context is de betekenis van een traditie er één in een veld van tradities.

11.1.2 Een model van de remonstrantse traditie

Personalisering en informalisering zijn kernbegrippen als het gaat om de vraag naar vernieuwing van de traditie. Als kader voor het onderzoek naar de vernieuwing van de remonstrantse traditie geldt de conceptuele beschrijving van de remonstrantse traditie. In die beschrijving zijn drie thema's uit het model van hoogmoderne tradities te onderscheiden: de hermeneutische normativiteit, de praktisch-rationele functie van traditioneel gedrag, het uitwaaiierend veld van tradities (schema 2). In een schematische weergave ziet de remonstrantse traditie eruit als een veld dat geregeerd wordt door de dynamiek tussen persoonlijke en gezamenlijke vormen. Deze twee foci worden in schema 2 geduid als respectievelijk links- en rechtsmodern. Er zijn vier argumenten om deze aanduiding te gebruiken.

Hoogmoderne tradities		Remonstrantse traditie	Onderzoeksthema's
<i>Elementen uit het structuurmodel van hoogmoderne tradities</i>	<i>Dualiteit (van links- en rechtsmodernisme) in de remonstrantse traditie</i>	<i>Operationalisering van conceptuele beschrijving van de remonstrantse traditie</i>	
Hermeneutische normativiteit	Ieders persoonlijke vrijheid om binnen de traditie een eigen, desnoods afwijzende, verhoudingswijze tot de traditionele vormen te kiezen	Het spel met de klassieke kerkelijke vormen in de liturgie en de theologie dient volgens de regels gespeeld te worden	Gezamenlijke vormen en persoonlijk geloven vormen de bouwstenen van het gangbare taalgebruik
Traditioneel gedrag heeft een praktisch-rationele functie	Het personalisme van de remonstrantse traditie bestaat in een onbegrepen vroomheid en het karakter van de RB als een domineeskerk	Het traditionalisme van de remonstrantse traditie bestaat in een passieve geloofsgemeenschap en een weerstand tegen vernieuwingen	De aanduiding geloofsgemeenschap heeft verschillende expressieve betekenissen.
Een uitwaaiierend veld van tradities	Persoonlijke keuzen en ervaringen geven de doorslag als het om de betekenis van de traditionele vormen gaat	De klassieke kerkelijke vormen zijn de norm waar het gaat om het zoeken naar gezamenlijke uitdrukkingen	Geloofsblijdenissen zijn bepalend voor de structuur van de remonstrantse traditie

Model 11.2: Een model van de remonstrantse traditie

In de eerste plaats speelt hier Giddens' uitgangspunt mee dat modernisering inhoudt dat personen naar hun vermogen toegroeien zelfstandig te handelen. In de remonstrantse traditie krijgt dit punt een uitdrukking in de prominente betekenis van het persoonlijke geloven. Persoonlijk geloven moet begrepen worden als de vrijheid om binnen de traditie een eigen verhouding te kiezen tot die traditie en haar vormen, zonder dat men daarvoor verantwoording schuldig is.

Daar staat, in de tweede plaats, tegenover dat modernisering ook de vorming van nieuwe, lichte gemeenschappen met zich meebrengt. Die gemeenschappen kenmerken zich door een egalitaire structuur. Die structuur ondersteunt de persoonlijke vrijheid en is daar tegelijk van afhankelijk. Daarmee vragen dergelijke lichte gemeenschappen om duidelijke afbakeningen. Er bestaan namelijk nauwelijks gezagsstructuren die regelen welk gezag en welke verantwoordelijkheid hoort bij welke posities. Het gezag krijgt een uitdrukking in gedeelde vormen die mensen gebruiken om uitdrukking te geven aan hun persoonlijke identiteit en overtuiging.

In de derde plaats wordt deze dubbele oriëntatie links- en rechtsmodern genoemd. Dit onderscheid werd door Roessingh geïntroduceerd om de verschillen tussen een eerste en een tweede generatie moderne theologen aan te geven. Hij noemde de eerste algemeen religieus. Dat heeft hier de connotatie van het persoonlijk geloven als een algemeen menselijk verschijnsel. De tweede generatie noemde hij christocentrisch, omdat zij zich opnieuw oriënteerde op de klassieke kerkelijke vormen. Die vormen hebben een driedelige functie: aansluiting bij de ruimere christelijke traditie, afbakening naar andere gemeenschappen van moderne gelovigen, begrenzing van de eigen gemeenschap in de specifieke omgang met de traditionele vormen.

De middelste twee kolommen in schema 2 zijn een weergave van die twee lijnen. Het gaat echter te ver om de linker als linksmodern en de rechter als rechtsmodern te zien. De duiding van de dynamiek in twee lijnen is een vereenvoudigde weergave van de werkelijkheid waarin meer lijnen en posities met elkaar concurreren. Het onderscheid tussen links en rechts duikt echter met een zekere regelmaat op om structuur aan te brengen in de dynamiek. Dat die structuur niet helemaal recht doet aan de realiteit wordt dan voor lief genomen.

In de conceptuele beschrijving van de remonstrantse traditie is op drie niveaus een spanningsveld aan te wijzen. Allereerst op het niveau van de hermeneutische normativiteit. Daar bestaat spanning tussen de persoonlijke vrijheid om een eigen verhoudingswijze te kiezen en de overtuiging dat in theologie en liturgie het spel met de traditionele vormen overeenkomstig de regels gespeeld dient te worden.

Op het niveau van de praktisch-rationele functie van traditioneel gedrag staan personalisme en traditionalisme tegenover elkaar. Het personalisme krijgt een uitdrukking in de onbegrepen vroomheid van het verborgen geloven en in het karakter van de RB als een domineeskerk. Het traditionalisme komt tot uiting in

een lauwheid jegens vernieuwingen en een weerstand tegen veranderingen. Een consequentie van dit spanningsveld is dat in de praktijk nieuwe vormen en initiatieven steeds aan personen hangen. Ze worden gedelegeerd aan predikanten en de geloofsgemeenschap kiest ervoor om passief te zijn.

Op het niveau van het uitwaaierende ‘veld van tradities’ staan betekenisgeving en uitdrukking tegenover elkaar. Betekenisgeving heeft in de remonstrante traditie een persoonlijk karakter: keuzes en ervaringen van mensen zijn doorslaggevend. Echter, de uitdrakkingsvormen liggen eigenlijk vast. De klassieke kerkelijke vormen bezitten niet het monopolie, ook is er ruimte voor vormen van andere tradities en dan met name die van moderne kunst en wetenschap. Echter, waar de gezamenlijke identiteit aan de orde is daar zijn de klassieke vormen van de christelijke traditie, in het bijzonder die van het calvinistische protestantisme, de norm.

Deze drie spanningsvelden leverden een drietal onderzoeksthema’s op, die in de volgende drie onderzoeksvragen worden onderzocht.¹ Helaas was het daarbij niet mogelijk om de volgorde van het schema te volgen. Omdat het onderzoek in de RGDH werd uitgevoerd lag het voor de hand om eerst het thema van de geloofsgemeenschappen te behandelen (in deel B) en pas daarna die van het persoonlijke geloven (deel C) en de belijdenissen (deel D). Bovendien raken het tweede en het derde thema aan elkaar als het om de persoonlijke geloofsbelijdenis gaat. Die is geen remonstrants privilege, maar wel kenmerkend voor de remonstrantse traditie van belijden.

Verder geldt in grote lijnen dat informalisering voornamelijk aan de orde is waar het om geloofsgemeenschappen gaat en personalisering waar het om persoonlijk geloven gaat. In het gedeelte over de remonstrantse traditie van belijden zijn informalisering en personalisering van ondergeschikt belang. Bij de vernieuwing van de traditie gaat het om differentiatie tussen verschillende uitdrukkingen van de traditie van belijden. Als het gaat om de beginselverklaring, persoonlijke geloofsbelijdenis, en de gezamenlijke geloofsbelijdenis zijn personalisering en informalisering aan de orde voor zover het om die laatste twee gaat.

11.2 De effecten van informalisering op de geloofsgemeenschap

De RGDH is een klassieke, kerkelijke geloofsgemeenschap. De kerkdienst is de belangrijkste samenkomst van de gemeente. Het is het rituele domein, niet in de klassiek traditionele betekenis, maar in de zin dat het een expressieve ruimte is. In

---

1. In het schema zijn de hoofdstukken waarin die thema’s aan de orde zijn erbij gezet, net als de nummers van de onderzoeksvragen waarop ze een antwoord geven.

de liturgie kunnen personen, thema's en groepen zich voor de gemeente presenteren en uitdrukking geven aan de verbondenheid met de geloofsgemeenschap.

Deze term geloofsgemeenschap heeft in de remonstrantse traditie een drieledige betekenis. In de eerste plaats is er de landelijke RB. Wie remonstrant wordt, wordt daarvan lid. De RGDH is in afgeleide zin een geloofsgemeenschap: een lokale gemeente van de landelijke RB. Het is echter wel de geloofsgemeenschap waartoe mensen zich rekenen, waaraan ze bijdragen en waar ze deelnemen aan activiteiten. Een derde bijzondere betekenis betreft de gesprekskringen. Dat zijn geen geloofsgemeenschappen in formele zin, maar sommigen geven aan dat zij deze informele groepen zien als hun eigenlijke geloofsgemeenschap en de bijeenkomsten belangrijker vinden dan een kerkdienst. Naast de kerkdiensten en het ruime aanbod aan gesprekskringen biedt de RGDH het bijzondere programma van het UC aan. Daar gaan formalisme en informalisering hand in hand.

11.2.1 Het formalisme van het UC

Het formalisme van het UC komt op drie terreinen tot uitdrukking. In de eerste plaats kwam naar voren dat de inhoud en programmering van het centrum afhankelijk is van de coördinator Johan Goud. In het UC laat de RGDH zich zien als een donineeskerk: het slagen van een initiatief als dit is in hoge mate afhankelijk van een predikant. Of dat op den duur een juiste constatering is, zal blijken. Vooralsnog handhaaft het UC zich, ook nu Goud sinds 2015 met emeritaat is. Of het lukt het UC overeind te houden zonder een predikant in zo'n centrale rol zal moeten blijken.

In de tweede plaats kenmerkt de programmering van het UC zich door een sterk formalisme. Het programma treedt weliswaar buiten de klassieke kaders van kerkelijke religiositeit door zich te richten op het grensvlak van religie en cultuur. Beide worden echter in formele termen geduid. Cultuur staat voor de kunsten: dans, muziek, beeldende kunst en bovenal: de letteren, filosofie en ethiek. Het gaat om canonieke kunst en vertegenwoordigers van de hoge cultuur. Voor religie geldt iets dergelijks. Religie staat voor de grote religieuze tradities: naast het christendom, boeddhisme, hindoeïsme, islam en jodendom. Zij worden bovendien vertegenwoordigd ofwel door personen met een positie in het levensgebied van het geloof, ofwel door academici die deze religies bestuderen. Er is verder weliswaar enige aandacht voor eigentijdse maatschappelijke thema's, maar niet vanuit het perspectief van de impliciete religiositeit of de nieuwe spiritualiteit.

In de derde plaats nemen literatoren en in het bijzonder poëten een bijzondere positie in. In het UC zijn zij haast een nieuwe klasse van hoeders van de traditie. Voor het UC en zeker voor coördinator Goud hadden de 'literaire activiteiten' van het UC een bijzondere betekenis. Dat gold eveneens voor de literatoren en

poëten die er optraden. De literatuur geldt in het UC als een model voor religieuze vernieuwing. Dat komt tot uitdrukking in een aantal artikelen waarin Goud reflecteert op de betekenis van de literatuur voor de religie. Zo beargumenteert hij in een artikel ‘over het openbare vermogen van poëzie’ dat de claim van literatoren dat niet de bijbelse canon, maar ‘de *literatuur* in feite onze heilige tekst is’, serieus genomen moet worden (Goud 2002b: 45). Voorts stelt hij, in navolging van Paul Tillich, dat ongelovig geachte literatoren religieuze vragen vaak radicaler stellen dan auteurs van religieuze lectuur. De poëzie neemt een bijzondere positie in: poëtische taal, geen taal die beschrijft of beargumenteert, maar die al sprekend of schrijvend onthult, is model voor een nieuwe geloofstaal (Goud 2004: 37-9).

11.2.2 *Informalisering in het UC*

Deze betekenis van de poëzie krijgt een uitdrukking in een serie activiteiten van het UC uit 2001 met de titel ‘Dichterlijke vereeuwigingen’ (Goud 2002a). Toen hielden vijf dichters een kanselrede, voorloper van, zoals dat tegenwoordig genoemd wordt: een preek van de leek. Daarin gaan formalisme en informalisering hand in hand. Niet-theologen of -predikanten spraken op zondagmorgen vanaf de kansel de gemeente toe op een plek in de liturgie waar normaal gesproken een overdenking wordt gehouden.

Deze literatoren, maar ook wetenschappers en filosofen (zij traden in andere series op), laten daarmee de ene kant zien van een eerste effect van informalisering in het UC. De andere kant geldt de predikant. Wanneer hij cursussen geeft, manifesteert de predikant zich als een expert. Hij heeft formeel geen andere positie dan die dichters of wetenschappers. Hij geeft een cursus omdat hij in staat is om een onderwerp inzichtelijk te maken. Dat doet hij op grond van zijn persoonlijke kennis en kunde en niet vanwege enige sacraal gesanctioneerde toegang tot het rituele domein. Dat hij toch ook gezien wordt als ‘hoeder’ van de traditie hangt samen met de context waarin het UC functioneert: de RGDH en de remonstrantse traditie. In die traditie gaan personalisme en traditionalisme hand in hand. In het UC krijgt dat een uitdrukking in het samengaan van informalisering en formalisme.

Een tweede effect van informalisering is aan de orde als het gaat om de deelnemers. Die komen primair om hun interesse in het onderwerp. Uiteraard zijn er ook mensen die om de inleider komen of uit betrokkenheid bij de RGDH. De insteek van het UC is echter om een inhoudelijk programma te bieden. Dat het UC een initiatief is van de RGDH houdt echter een beperking in. Bart vertelde dat een goede vriend, ondanks zijn herhaalde uitnodigingen, nooit een activiteit van het UC zou bezoeken vanwege het kerkelijke karakter (interview 2 december 2008).

11.2.3 Personalisering en informele groepen

Bij de cursussen gaat het ook over de overtuiging en de identiteit van de deelnemers. Zij zijn daar echter in grote mate zelf voor verantwoordelijk. Personalisering is geen structureel onderdeel van de cursussen. Het formalisme wil personalisering nog wel eens in de weg staan. Zo kon de aanpak een wat academisch karakter hebben en kwam de inhoud wat op afstand te staan van de deelnemers. Dat was de kritiek van Gouds collega Esveld. Sommige respondenten en een enkel gemeentelid lieten dit geluid ook wel horen, maar zij verwoordden het minder vaak als kritiek. Mensen waren niet zelden gelukkig met hun hooggeleerde predikant. Ze verheugden zich niet zozeer over de inhoud van de cursus, alswel over de expressieve betekenis van de persoon van de inleider en zijn functie.

Wanneer het ging om de gesprekskringen was er geen kritiek dat de bijeenkomsten te formeel zouden zijn. Op deze samenkomsten stonden persoonlijke identiteit en overtuiging centraal. Dat kwam tot uitdrukking in de locatie, in de sfeer en in de wijze waarop onderwerpen werden besproken. De gesprekskringen waren bij mensen thuis en niet in het kerkgebouw. Verder wordt met sfeer niet alleen bedoeld dat het gezellige avonden waren, maar ook dat de deelnemers veel invloed hadden op het verloop van de avond en op hetgeen besproken werd. Ten slotte werd er over het algemeen minder tijd besteed aan de inleiding en hadden de deelnemers een groot aandeel in de gesprekken. Hier is evenwel geen eenduidige lijn aan te geven: hoe studieus een kring was, verschilde. Dat bevestigt de stelling dat personalisering meer verweven is met de gesprekskringen dan met de cursussen.

Qua vorm hebben gesprekskringen meer het karakter van informele groepen dan de cursussen. Zo hebben ze enerzijds het gesloten karakter van een eigen groep met een eigen taal, die niet meteen en niet voor iedereen toegankelijk is. Deze eigenheid is bovendien verbonden met een bepaald milieu. Anderzijds zijn informele groepen een aangewezen manier om kennis te maken met dat milieu. Daarbij moet niet meteen verwacht worden dat alles duidelijk is en men overal toegang krijgt, maar de mogelijkheid is er en kringen kennen indien nodig rollen en methoden om nieuwe leden wegwijs te maken in de mores van de groep.

Informele groepen blijken daarmee grensverschijnselen te zijn. Ze bevinden zich tussen het spontane initiatief en formele, gereguleerde initiatieven. Dit werd in paragraaf 5.1.1 de paradox van de gestructureerde informaliteit genoemd. Ze staan verder voor de overgang tussen een meer algemeen toegankelijk gebied van de kerk en de privésfeer van leden en vrienden, die meer afgezonderd is.

In het verlengde hiervan: ze staan ook wel voor de overgang tussen een *ingroup* en een *outgroup*. Ook die betekenis van 'belangrijker dan een kerkdienst' en 'eigenlijk mijn geloofsgemeenschap' moet niet onderschat worden. In gesprekskringen kan wel eens een sfeertje heersen van 'echte' of 'oude' remonstranten onder

elkaar. Bart gaf aan dat dit sfeertje van goed opgeleide mensen met de nodige levenservaring voor hem veel betekende. Hij had baat bij de omgang met mensen die allerlei moeilijkheden al meer dan eens hadden meegemaakt.

Ten slotte bevorderen informele groepen het verschijnsel ‘meervoudige religieuze identiteit’. Het rijke aanbod aan groepen, kringen en cursussen op uiteenlopend gebied is een ideale voorwaarde voor de kennismaking met uiteenlopende tradities. Informele groepen maken uiteenlopende, soms obscure of kleine tradities voor een breed publiek toegankelijk.

11.3 De effecten van personalisering op het geloof

11.3.1 Drie effecten

Welke effecten heeft personalisering op het geloven van remonstranten? Het eerste effect betreft de veranderde betekenis van vanzelfsprekend geloven. Anneries geloof was een voorbeeld van klassiek, vanzelfsprekend geloven: een geloofsstijl met wortels in de traditionele context van het verzuilde Nederland. ‘Onwillekeurige beslissingen’ vormden haar geloof. Dat betekent niet alleen dat ze door alledaagse zaken als vriendschappen, relaties, woonplaats, school, en werk bij de remonstranten terecht kwam en er bleef. De vanzelfsprekendheden schonken haar het vermogen om er in situaties dat het tegenzit op te vertrouwen dat wat haar overkwam kennelijk nodig was.

Paradoxaal genoeg waren de overeenkomsten en meer nog de verschillen met wat Louise vertelde opvallend. Louise werd ook op vanzelfsprekende wijze lid van de kerk waarin ze opgroeide. Toen ze ging studeren echter vielen deze vanzelfsprekendheden weg. Hiermee viel ze niet van haar geloof, maar herontdekte de betekenis ervan als persoonlijk geloven. Zo’n geloof draait om identiteitsvragen als: ‘Wie ben ik?’ of beter gezegd, vanuit Gods perspectief: ‘Wie wil God dat ik ben?’

Het herontdekte geloof had een sterk reflectief karakter. Het kwam tot stand in een leven dat was ingericht rond dat geloof, in gesprekken erover met anderen, en in schrijfexperimenten rond mogelijke levensvragen en dilemma’s. Met dit reflectieve karakter hing samen dat sprake was van een collage-effect. Louise was lid van een ‘gewone’ PKN gemeente. Ze had een evangelicale geloofsbeleving. Ze nam een vrijzinnige positie in waar het levenspolitieke kwesties betrof zoals homoseksualiteit, abortus, en euthanasie. Dit persoonlijke geloof is een gepersonaliseerd geloof: een combinatie van geloofsinhouden, die verbonden zijn met verschillende levensfasen en die een in de levensloop verworven samenhang kennen.

Personalisering	Paradox van modern geloven	Gezamenlijk geloven	
<i>De effecten van personalisering op geloven</i>	<i>De interne referentia- liteit van het levensge- bied van het geloof</i>	<i>Verwachtingen en aanspraken van de re- ligieuze traditie</i>	<i>Consequenties van de inkapseling van de be- leving</i>
De betekenis van vanzelfsprekendhe- den verandert door de (her)ontdekking van geloof als per- soonlijk geloof	De normen en waar- den van het levensge- bied van het geloof gelderen niet vanzelf- sprekend op andere levensgebieden	De normen en waar- den van het geloof gelderen op alle ter- reinen van het leven	Het levensgebied van het geloof kent zijn eigen regels en krijgt in toenemende mate het karakter van een <i>peergroup</i>
Vervagende grenzen tussen geloof en on- geloof door de diffe- rentiatie tussen kwantitatieve en kwa- litatieve aspecten	Er zijn geen externe morele standaarden. De praktische ratio- naliteit van religieus gedrag is bepalend.	Geloof en zingeving gaan bij uitstek over existentiële thema's en morele dilemma's	Kerken zijn door hun focus op existentiële en morele thema's arena's van afzonde- ring
Verschuivingen in de overtuiging markeren overgangen in de le- vensfasen: ingrij- pende gebeurtenissen en identiteitscrises.	Het dagelijks leven bestaat uit schakelen tussen en verbinden van het levensgebied van het geloof en het leven van alledag.	Geloven verleent een vanzelfsprekende sa- menhang aan het be- staan en is vanuit alle terreinen van het le- ven toegankelijk	Geloven en alle- daagse thema's ken- nen alleen een ver- worven samenhang die het resultaat is van een strategie en toewijding

Model 11.3: De effecten van personalisering op het geloof

Het tweede effect betreft het vervagen van grenzen tussen geloven en niet-geloven. Dit houdt feitelijk een differentiatie in tussen een kwantitatieve en een kwalitatieve dimensie van geloven. De kwantitatieve dimensie betreft de geloofsinhoud: de dingen die geloofd worden. De kwalitatieve dimensie betreft de verhoudingswijze tot geloofsvoorstellingen: het fanatisme waarmee dingen geloofd worden.² In de vrijzinnigheid, als een geloofshouding waarin mensen zelf beslissen wat (nog) te geloven is, zijn dit twee onafhankelijke dimensies. Enerzijds wordt er in de vrijzinnigheid een heleboel niet geloofd en er valt niet uit te sluiten dat er op een gegeven moment helemaal niets meer wordt geloofd (aldus Adriaanse). Anderzijds kan een vrijzinnig geloof, hoe minimaal ook, voluit geloof worden genoemd.

Dit onderscheid bleek relevant waar het ging om de effecten van personalisering op Marians en Mischa's geloven. Marian noemde de overtuiging dat God een onuitputtelijke bron van liefde was de kern van haar geloofsovertuiging. Ze

2. Het onderscheid is ontleend aan H.J. Adriaanses artikel over vrijzinnigheid (Adriaanse 1999).

noemde dat zelf nogal minimaal. Dat betrof echter de kwalitatieve aspecten. Ze was namelijk zeer toegewijd. Ze was vriend van de remonstranten. Dagelijks mediteerde ze en bad in haar meditatiekamer. Ze was actief in de Haagse diaconie en oecumene. Deze drie elementen waren een personalisering van de kerkgang, gebed en biecht, en liefdadigheid, de elementen waarin het vanzelfsprekende, katholieke geloof van haar jeugd een uitdrukking kreeg.

Mischa noemde zich een 'gelovige agnost'.³ Ze viel in haar jeugd van haar geloof. Zij zag, naar eigen zeggen, in dat 'God met zijn rug naar de wereld zit' en onverschillig is over wat mensen overkomt. In zo'n God wilde ze niet geloven. Bijzonder is dat dit Mischa niet (voorgoed) onverschillig maakte tegenover het geloof. Zij verweet God onverschilligheid en duidde haar atheïsme, wat later verzachtte tot agnosticisme, aan de hand van de kernbegrippen uit de christelijke traditie. Ook hier is sprake van een minimaal geloof en misschien wordt er wel niets geloofd, maar de verhouding tot het geloof kent een grote intensiteit. De personalisering bestaat hier in de selectieve weergave van hoofdpunten van het christelijke geloof en een kenmerkende negatieve verhoudingswijze. Voor Mischa was haar persoonlijke geloofsbelijdenis een belangrijke medium om haar overtuiging tot uitdrukking te brengen.⁴

Het derde effect betreft contingentie. Omdat er, als gevolg van het moderne pluralisme, altijd alternatieve overtuigingen en religies bestaan heeft geloven altijd iets toevalligs. Het is niet ondenkbaar dat men niet had geloofd of iets anders had geloofd. Dit verleent geloven een bepaalde fragiliteit. Geloofsvoorstellingen gelden zolang ze houdbaar zijn of totdat er meer plausibele alternatieven zijn gevonden. Deze voorlopigheid geldt echter het kwantitatieve aspect. Op kwalitatief niveau geldt dat geloven, hoe voorlopig ook, wel degelijk zekerheden biedt. Hier valt te spreken van een 'contingente zekerheid': geloofsvoorstellingen gelden zolang ze passen bij de identiteit, overtuigen en niet door meer adequate voorstellingen worden verdrongen.

Contingentie maakt dat geloven steeds meer een proces wordt van bekeringen. Die kunnen het karakter hebben van een plotseling inzicht, zoals in het geval van Louise en Mischa. Ze kunnen echter ook een meer gradueel karakter hebben. Zoals in het geval van Heleen, die besloot alleen nog te geloven wat ze zelf ervaren had. Of Paul: zijn overtuiging werd weliswaar gevormd door een piekervaring, maar hij noemde zijn geloof 'een proces dat langzaam duidelijk werd'.

De verschuivingen in de overtuiging: de betekenisverandering van klassieke voorstellingen en de ontdekking van nieuwe, hangen samen met veranderingen in de levensloop. Dit kwam bij alle respondenten naar voren. Of het nu ging om

---

3. Paragraaf 6.2.2

4. Paragraaf 8.2.3

een bevestiging van bestaande overtuigingen of om geloofsveranderingen die voortvloeien uit een identiteitscrisis of wendingen in de levensloop of om een piekervaring die mensen ervoeren als een teken om een andere richting in te gaan, er was steeds een innige verbondenheid van de levensloop met de overtuiging.

11.3.2 Inkapseling van het levensgebied van het geloof

Wat opviel was dat Mischa en Heleen aanvankelijk afstand namen van kerk en geloof, maar na hun pensionering weer bezig gingen met geloven. Dat leek een belangrijke ontdekking van dit onderzoek: dat werken een belangrijker factor is dan leeftijd als zodanig. Hoewel er op grond van dit onderzoek niet met zekerheid iets over te zeggen valt, vielen de volgende zaken op.

Er waren om te beginnen parallellen aan te wijzen tussen de manier van geloven van een jonger iemand als Louise, die nog niet werkte, en ouderen als Marian, Heleen, en Paul, die niet meer werkten. Bovendien deelde ze meer met hen dan met Bart, die (in dit onderzoek) gold als een leeftijdsgenoot. Verder gaf Louise aan dat ze bewust niet meteen was gaan werken na haar studie. Ze vreesde dat dit haar geloofsbeleving negatief zou beïnvloeden. Dat had ze zien gebeuren met studiegenoten. Daarom koos ze voor een jaar sabbatical en ging in een woongroep wonen. Mischa en Dodo stonden op de grens van werk en pensionering. Ook zij spraken zich hierover uit. Mischa gaf aan dat ze pas na de dood van haar man en na haar pensionering de ruimte voelde om tijd te gaan steken in haar (on)geloof.

Door Dodo kwam het onderwerp expliciet aan de orde. Hij sprak over ‘de verbinding van de zondag en de maandag’. Hij had zich daar in zijn werk uitgebreid mee bezig gehouden. Het bleek dat dit lastig lag. Kerk en werk wilden maar weinig van elkaar weten. Hij besloot zich er daarom zelf op toe te leggen. Hij hoopte op een vernieuwing van de traditie door een hernieuwde verbinding van de zondag en de maandag te bewerkstelligen.

In de interviews met Karel en Bart kwam naar voren dat het thema waarover het hier gaat iets ruimer is: het gaat om het dagelijks leven. De achtergrond van de moeizame verhouding tussen geloven en het alledaagse leven ligt in het verschijnsel ‘inkapseling van de beleving’ (Giddens). Die is een gevolg van de neiging van mensen om hun alledaagse leven af te schermen van morele dilemma’s. Zaken als gekte, armoede, ziekte, en dood vormen een bedreiging voor de *flow* van het alledaagse bestaan en worden daarom buiten het alledaagse gehouden. Hierdoor ontstaan ‘ingekapselde arena’s’. Formele, kerkelijke religiositeit is zo’n arena: veel leden zijn ouder, in de kerk gaat het vaak om lastige morele vragen en existentiële dilemma’s, en feitelijk ervaren mensen religie als zodanig als een bedreiging voor de *flow* van hun bestaan.

Dit feit vormt de achtergrond van de ervaring van Dodo, Bart en Karel dat kerkelijkheid en dagelijks leven maar moeilijk te verenigen zijn. Vanuit het verlangen om geloven in formeel verband een plaats te geven in dat bestaan hadden zij alle drie een eigen strategie ontwikkeld: ze focusten op een aspect van het levensgebied van het geloof en konden dat daarmee een plaats geven in hun bestaan. Voor Bart was dat aspect de gemeenschap. Hij richtte zich op mogelijkheden om het geloof vanuit zijn gezinsleven met de kerk te verbinden en met leeftijdsgenoten uit de kerk in dezelfde levensfase op te trekken. Voor Karel was dat de integriteit van de traditie. Hij zette zich in om de traditie op zo'n manier te bewaren dat hij die kon doorgeven aan zijn kinderen. Het zou pas voor zijn kinderen een probleem moeten zijn hoe die in stand te houden. Dodo focuste op een vernieuwing van de traditie. Hij wilde de klassieke taal en de verhalen van de traditie zo gebruiken dat ze relevant waren voor het alledaagse leven en andersom dat het alledaagse leven een bron was van vernieuwing voor het nadenken over en interpreteren van die verhalen.

In deze strategieën komt tot uiting dat niet alle aspecten van een religieuze traditie vanzelfsprekend zijn in te passen in een persoonlijke geloofscollage. Er moet sprake zijn van een informaliteit van de geloofsgemeenschap. Formele geloofsgemeenschappen laten zich niet gemakkelijk verenigen met het alledaagse leven. Anderzijds hebben deze een paradoxale kwaliteit: ze bieden een omvattend zingevingskader. In een kerkelijke context is ruimte om morele dilemma's expliciet aan bod te laten komen. Het levensgebied van het geloof is daar vanuit alle gebieden van het leven toegankelijk.

11.3.3 *Persoonlijke geloofsbelijdenissen*

Het gebruik om op een persoonlijke geloofsbelijdenis toe te treden houdt een formalisering van het persoonlijke geloven in. Over de achtergronden daarvan in de RB is maar weinig bekend. Roessingh wees in 1918 op de psychologische betekenis van de verwoording van het geloof. Hij sprak in algemene zin en niet in het bijzonder over de persoonlijke geloofsbelijdenis. Hoenderdaal wees in een opstel over de periode 1920-1940 op het verschil tussen ouderen en jongeren. Alleen de laatsten traden toe op belijdenis. Kuiper noemde de persoonlijke belijdenis een belijdenisopstel.

Dat het gebruik ook in Doopsgezinde kring bestaat, is verhelderend. Zo zijn Doopsgezinde persoonlijke geloofsbelijdenissen bekend uit het midden van de negentiende eeuw: van Mattias van Geuns uit 1851 en van Dirk Stam uit 1874. Die van Stam is een belijdenisopstel dat ruim twintig pagina's omvat, het is eerder een weergave van cathechisatielessen dan een eigen verwoording van de geloofsovertuiging. De tekst van Van Geuns roept vragen op bij de vanzelfsprekende categorisering van het gebruik persoonlijke belijdenissen te schrijven als iets van rechts-

moderne snit; van Geuns was immers een fervent aanhanger van het linksmodernisme. Hoe dit ook zij het gebruik is mogelijk rond de voorlaatste eeuwwisseling overgenomen van de Doopsgezinden. Dat de oudst bekende remonstrantse persoonlijke geloofsbelijdenis uit die tijd stamt en dat er geen oudere bekend is, geldt (bij gebrek aan beter) als een bevestiging van deze hypothese.

In de inhoud van de belijdenis worden vaak belangrijke gebeurtenissen uit de levensloop genoemd. Ze vormen vaak de achtergrond van geloofsvoorstellingen, waarin het persoonlijke geloven een uitdrukking krijgt. Daarnaast bevatten belijdenissen de antwoorden op geloofsvragen en dilemma's waarmee geworsteld werd. Een enkele keer heeft een belijdenis het karakter van een verklaring (Paul) of een geloofsverantwoording (Mischa).

De kern echter van alle besproken geloofsbelijdenissen werd gevormd door ervaringen. Die konden een plotseling en direct karakter hebben, maar ze konden ook een rol spelen in een proces van geloofsontwikkeling. Heleen gaf aan dat ervaringen bemiddelden tussen het lichaam en de taal.⁵ Ze doelde daarmee op de betekenis van het focussen -een psychologische supervisietechniek- voor haar geloof. Zij wilde alleen nog geloven wat ze zelf ervaren had. Door zich te richten op lichamelijke sensaties kwam ze uit bij ervaringen die haar de woorden schonken, die ze nodig had om onder woorden te brengen wat ze geloofde. Die woorden op hun beurt formaliseerden soms weinig gearticuleerde ervaringen zodat ze hanteerbaar werden en toegankelijk voor anderen. Zo functioneerde de taal van de persoonlijke belijdenissen: ze maakten een personalisering van de geloofstraditie waartoe ze zich verhouden mogelijk.

11.4 De vernieuwing van de remonstrantse traditie van belijden

Het mag weinig verrassend heten dat de geloofsbelijdenis van 2006 in iedere belijdenis genoemd werd. Vermoedelijk werd het vanaf de jaren veertig van de twintigste eeuw in remonstrantse kring gebruikelijk dat jongeren toetraden op een belijdenisopstel. De opdracht daartoe kregen ze als tijdens de catechisatie de geloofsbelijdenis van 1940 besproken werd. Mogelijk werd gevraagd om in dat opstel een persoonlijke reactie te geven op de geloofsbelijdenis van 1940.

In de loop van de tijd is dat opstel sterk gepersonaliseerd. Verder werd de tekst ook meer gestileerd naar een bepaalde vorm en norm. Gaandeweg verdween ook het verschil tussen jongeren en ouderen. Ook ouderen gingen toetreden op een persoonlijke geloofsbelijdenis. Ten slotte werd het aan het begin van de eenen-

---

5. Paragraaf 8.3.2

twintigste eeuw steeds gebruikelijker om de tekst in de bevestigingsdienst, vaak de Pinksterdienst, voor te dragen.

De persoonlijke geloofsbelijdenis heeft daarmee een zelfstandige positie gekregen. Die heeft zich ontwikkeld uit de reflectie op de geloofsbelijdenis van 1940, die op haar beurt voortkwam uit de bezinning op de beginselverklaring. Zo ontstond een modern remonstrants confessionalisme. Dat heeft zijn wortels in de zeventiende eeuw. Het kreeg een zelfbewuste uitdrukking in de negentiende eeuw. Er trad tenslotte een sterke functiedifferentiatie op in de twintigste eeuw: er werd onderscheiden tussen deze drie tekstuele uitdrukkingen (beginselverklaring, geloofsbelijdenis en persoonlijke geloofsbelijdenis) onderling én het gedrag waarvoor het geloof de inhoud en achtergrond vormt. Schema 4 biedt een weergave van dit remonstrantse confessionalisme.

Remonstrants confessionalisme		
<i>Sociale context</i>	<i>Traditionele vormen</i>	<i>Traditionele functies</i>
De RB als religieuze organisatie	De beginselverklaring	Formele dimensie
De RB als geloofsgemeenschap	De geloofsbelijdenis	Informeel dimensie
Verborgten, persoonlijk geloof	De persoonlijke geloofsbelijdenis	Persoonlijke dimensie
Het alledaagse leven	<i>Praxis pietatis</i>	Contextuele dimensie

Model 11.4: De moderne remonstrantse traditie van belijden

11.4.1 Een gedifferentieerd confessionalisme

De wortels van de remonstrantse traditie van belijden liggen in de zeventiende eeuw, ook wel *The Age of Confession* genoemd. De eerste remonstrantse belijdenis stamt uit deze confessionele periode. Opvallend aan deze tekst is de uitgebreide Voorrede, die wel 'een belijdenis over belijdenissen' wordt genoemd. Deze tekst vormde de start van een remonstrantse traditie van belijden. In de achttiende eeuw ging de aandacht van de remonstranten, waar het belijdenissen betreft, vooral uit naar het onderzoeken van mogelijkheden om in een nationale kerk met verschillende confessies samen te komen.

Halverwege de negentiende eeuw verandert dit: de RB wordt een monoconfessioneel kerkgenootschap. Het theologisch modernisme, waarvan dit een uitvloeisel was, bracht ook zelfbewustzijn. Deze omslag krijgt in 1879 een uitdrukking in een wijziging van de grondslag van het kerkgenootschap: de beginselverklaring. In 1928 wordt deze tekst voor de tweede en laatste keer gewijzigd. De kleine aanpassingen in 1999 zijn immers nauwelijks op te vatten als een wijziging. Met de

totstandkoming van deze tekst kreeg de RB het karakter van een modern, zelfbewust, belijdend kerkgenootschap.

Dat betekent niet dat de reflectie op de eigen identiteit ophield. Die verschoof echter naar het terrein van de geloofsbelijdenis. De eerste modernen hadden de band met de belijdenis van 1621 doorgesneden. De tweede generatie vond, in de bewoordingen van G.J. Heering, dat 'iedere kerk die de naam verdient een belijdende kerk moet zijn'. Wie tot die tweede generatie behoorden vonden bovendien dat de beginselverklaring niet volstond als belijdenis. Dit leverde de bijzondere situatie op dat in 1940 naast de beginselverklaring een belijdenis werd aanvaard. Zo ontstond in de loop van de twintigste eeuw een moderne remonstrantse traditie van belijden.

De modernisering van de traditie kenmerkt zich door functiedifferentiatie. Er zijn vier functies te onderscheiden met ieder een eigen uitdrukking. In de eerste plaats is er het belijden in eigenlijk zin. In remonstrantse discussies over belijdenissen klinkt steevast dat het werkelijke belijden gestalte krijgt in de daad. In de tweede plaats is er de persoonlijke geloofsbelijdenis als uitdrukking van het persoonlijke geloof in termen van de geloofsgemeenschap. In de derde plaats is er de gezamenlijke geloofsbelijdenis als 'uitdrukking van wat remonstranten in het geloof verenigt, bindt en roept' (Nieuwenhuijsen 1989). In de vierde plaats is er de beginselverklaring, die dezelfde functie heeft als een geloofsbelijdenis in veel andere protestantse kerken.

11.4.2 Naar een nieuwe geloofsbelijdenis

In 1989 en in 2001 werd opgeroepen tot een bezinning op de remonstrantse belijdenis. Opvallend is dat in beide gevallen met 'bezinning op de belijdenis' bezinning op de belijdenis van 1940 werd bedoeld. De remonstrantse traditie van belijden kwam eigenlijk niet aan bod. Daarmee had de bundel WGWWG een beperkt karakter. Het betrof een onderzoek naar een van de functies van de remonstrantse traditie van belijden. In WGWWG komen, waar het die uitdrukkingvorm betreft vier thema's aan de orde.

Over de belijdenis van 1940 wordt in de eerste plaats gezegd dat een belijdenis een genre is, dat het mogelijk maakt om uitdrukking te geven aan de eigen verhouding tot de christelijke traditie, of minder ruim gedefinieerd: de protestantse of gereformeerde. Deze houding tegenover belijdenissen is de belangrijkste bijdrage van de RB aan het christelijke belijden.

In de tweede plaats neemt de belijdenis van 1940 een uitgesproken tussenpositie in tussen orthodoxie en ketterij. Ook dat is in lijn met het klassiek remonstrantse confessionalisme. Voorbeelden van deze middenpositie zijn 'de kunst

van het weglaten⁶ en de ‘reproducerende autonomie van het geloof’⁷.

In de derde plaats is het belijden waarvan de belijdenis getuigt niet orthodox, maar traditioneel.⁸ Dit leidt tot traditionalisme. Dat is een gevolg van de veranderende maatschappelijke context, die een sterke afname meebrengt van de mogelijkheden uitdrukking te geven aan de traditie van belijden.

In de vierde plaats krijgt het remonstrantse belijden gestalte op het snijvlak tussen religie enerzijds en cultuur en samenleving anderzijds. Over de aard van de verhouding tussen beide bestond geen eensgezindheid onder de auteurs van WGWW. Twee personen spraken zich uitdrukkelijk uit tegen een benadering van het geloof vanuit de cultuur. De anderen zagen geen andere mogelijkheid dan geloven vanuit samenleving en cultuur te benaderen. Deze tegenstelling liep parallel aan de beantwoording van de vraag naar de noodzaak van een nieuwe belijdenis. Wie het snijvlak tussen religie en cultuur scherp hield, was niet voor een nieuwe tekst. Wie vanuit cultuur en samenleving dacht was voor.

Er zou gezegd kunnen worden dat die laatste stemmen de doorslag gaven. Achterin WGWW is een Proeve van belijden opgenomen, zij het met een opmerking vooraf: de opstellers behielden zich de vrijheid voor een eigen verhouding te kiezen tot de tekst. Wat de cultuur betrof, viel in de Proeve van belijden vooral het taalgebruik op. Kenmerkend was in de eerste plaats het poëtische karakter van dat taalgebruik. De verbondenheid met de cultuur kwam vooral daarin tot uitdrukking. De Proeve kenmerkte zich verder door spaarzaam theologisch jargon. Dat drukte de verwevenheid met de seculiere samenleving uit. Dat stond echter een aantal uitgesproken theologische keuzes niet in de weg. Tenslotte deed de taal soms wat archaisch aan. Dat drukte de verbondenheid met de traditie uit. De goede verstaander viel een aantal typisch remonstrantse thema’s op. Het meest opvallend echter waren de expliciete en veelvuldige verwijzingen naar de geloofsbelijdenis van 1940. Die was kennelijk voor deze tekst een ijkpunt.

Op de presentatie van WGWW volgde een jaar van uitgebreide, vooral interne reflectie. Na de AV van Beraad in 2005, die aan het thema van het remonstrantse belijden was gewijd besloot de CoZa het gesprek voort te zetten. Leden en vrienden konden reageren en voorstellen tot wijzigingen doen. Dit is op te vatten als een proces van informalisering: alle remonstranten hadden, zonder onderscheid, de mogelijkheid zich uit te spreken over de inhoud. Het resultaat van dit proces is een tekst die zakelijker is en korter. Dat waren twee voorname kri-

---

6. Paragraaf 10.2.2

7. Paragraaf 9.2.3 en 10.1 *passim*. De subtiliteit van deze houding komt tot uitdrukking in de volgende stelling ten aanzien van het verschil met de orthodoxie. Orthodoxen geloven dat iets waar is omdat het in de bijbel staat. Vrijzinnigen geloven dat het in de bijbel staat omdat het waar is. Deze houding vormt de achtergrond van de gematigde orthodoxie die door veel remonstranten nog altijd wordt gehuldigd.

8. Paragraaf 3.3.1

tiepunten. Verder zijn alle expliciete verwijzingen naar cultuur en samenleving uit de tekst verdwenen. Het meest opvallend was dat de passage over de kerk in formelere bewoordingen is gesteld dan de Proeve.

De mens als handelend persoon	Traditie versus moderniteit	Tradities als structuren	Hoogmoderniteit en traditie
<i>Het uitgangspunt van Giddens' concept van de mens als handelend persoon</i>	<i>Vertaling van dat persoonlijk model naar een gezamenlijk model van traditie afgezet tegen de moderniteit</i>	<i>Een model van tradities als structuren: tradities in de context van personalisering en informalisering.</i>	<i>Operationalisering van het structuurmodel naar de functies van hoogmoderne tradities</i>
Discursief bewustzijn	Tradities krijgen een discursieve uitdrukking in het rituele domein van de hoeders in de formulaire waarheid van het ritueel	Traditionele vormen hebben een expressieve betekenis als uitdrukkingen van persoonlijke ervaringen.	Traditionele vormen hebben een hermeneutisch normatieve betekenis
Praktisch bewustzijn	In het collectief geheugen	De praktisch-rationele functie van tradities krijgt een uitdrukking in de routines en vanzelfsprekendheden van het alledaagse leven.	Traditioneel gedrag heeft een praktisch-rationele functie
Onbewuste belichaming	De traditie functioneert als het overkoepelende zingevingskader van de samenleving	Tradities bestaan als velden van tradities die uitdrukking geven aan persoonlijke identiteit en de gezamenlijke identiteit van lichte gemeenschappen	In de dynamiek van naast en door elkaar bestaande, overlappende tradities en antitradities krijgt een uitwaaiend veld van tradities gestalte

Model 11.5. Vernieuwing van de traditie begrepen als personalisering en informalisering

11.5 Slotopmerkingen

Schema 4 biedt een weergave van het remonstrantse confessionalisme, waarin feitelijk alle dimensies van religiositeit, zingeving en spiritualiteit, die in dit boek aan de orde waren, samenkomen. Er is het formele niveau van de RB, de organisatie die bij uitstek de remonstrantse traditie belichaamt. Er is het informele niveau van de bijzondere geloofsgemeenschappen en omgangsvormen waarin remonstranten hun verhouding tot die traditie bepalen. Er is het persoonlijke niveau waarop de eigen verhouding tot die traditie een uitdrukking krijgt. Ten slotte is er het omvattende niveau van het alledaagse leven waarvoor de remonstrantse traditie betekenis zou moeten hebben.

In het gedeelte over de remonstrantse traditie van belijden werden deze niveaus verbonden met verschillende uitdrukkingsvormen. Opmerkelijk genoeg begon de discussie over de aard van het remonstrantse zelfbewustzijn in discussies over en wijzigingen van de beginselverklaring. Die discussie lijkt voorlopig afgerond. Vervolgens nam de discussie een wending doordat naast de beginselverklaring een gezamenlijke geloofsbelijdenis werd aanvaard. Het gesprek over de actualiteit daarvan lijkt voorlopig voltooid met de aanvaarding van een nieuwe tekst in 2006. De nauwe verwantschap met 1940 kan opgevat worden als een bevestiging. Ook de expressieve betekenis van de persoonlijke geloofsbelijdenis is onomstreden. Er bestaan wel vragen over nut en noodzaak van dat gebruik. In de praktijk echter zijn vriendschap en lidmaatschap twee stappen in het proces waarin mensen zich aansluiten bij remonstrantse gemeenten.

Dat brengt ons bij de alledaagse werkelijkheid. Daar gebeurt het meest en over wat daar gedaan wordt, worden de belangrijkste gesprekken gevoerd. Sinds 2014 loopt de vriendenwerfcampagne 'Geloof begint bij jou', die gericht is op naamsbekendheid. Met die campagne begeeft de RB zich in een nieuw taalgebied met eigen regels en verwachtingen. Verder was er, ongeveer gelijktijdig met de campagne, de Facebook-actie Geven-Ontvangen-Delen (G.O.D.), waarin mensen die elkaar op straat voorbij gelopen waren in gesprek gingen. Het zijn beide pogingen om de mogelijke betekenis van de remonstrantse traditie voor het alledaagse leven te onderzoeken. Gezien de situatie waarin die traditie zich bevindt, lijkt dat een vanzelfsprekende keuze. Op dat niveau wordt immers de traditie doorgegeven.